

Валентина Кузик
(Київ)

ЛИСЕНКІАНА – НАГАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ

У статті йдеться про розвиток особливого напрямку українського музикознавства – лисенкознавства – і його подальші наукові перспективи.

Ключові слова: українська музика, музикознавство, лисенкознавство, довідник, енциклопедія.

In the article wrote about development individual direction ukrainian musicological – Lysenkological and its further perspectives in science.

Keywords: ukrainians musica, musicological, Lysenkological, reference book, encyclopaedia.

В статтє говорится о розвитку отдельного направления украинского музыковедения – лисенковедении – и его дальнейших научных перспективах.

Ключевые слова: украинская музыка, музыковедение, лисенковедение, справочник, энциклопедия.

Оцінка й вивчення доробку українського композитора-класика Миколи Лисенка (1842–1912) розпочалося ще за життя митця. За більш ніж півтора сторіччя накопичилося багато публіцистики, наукових розвідок і спеціальних досліджень, де дається оцінка музичної спадщини митця та його подвижницької діяльності на ниві національної культури. Зазначимо, що пошуки й укладання самої лише бібліографії, присвяченої М. Лисенку, забрало в науковців Р. Скорульської, І. Негрейчук, М. Чуєвої з Меморіального будинку-музею М. Лисенка майже десятиліття й вийшло окремою книжкою, де названо й прокоментовано 2332 позиції від 1868 по 2008 рік¹.

Завдяки розвиненій у другій половині XIX ст. періодиці, маємо різноманітну інформацію про особистість Миколи Лисенка, починаючи з його 15-річного віку, коли він виступав як юний піаніст («Харьковские губернские ведомости», 1857, 29 дек.). Значно більше знаходимо повідомлень уже з 1870-х років, коли розпочався київський період життя молодого митця. Тут ідеться про його концерти і як піаніста, і як автора солоспівів, хорів, інструментальних п'єс, про постановку опери «Різдвяна ніч» (1874 р., Харків, уперше українською мовою!; 1884 р. в Одесі), оперет «Утоплена», «Чорноморці». Серед статей трапляються не тільки інформативні або схвальні матеріали, але й з відверто негативною оцінкою, доріканням «малоросійському авторові»

в музично-теоретичній неграмотності, потуранню «міщанським смакам». Особливо з гострими нападками на шпальтах газети «Кієвлянинъ» у 1880–1890-х роках виступав активний діяч Київської філії ІРМТ В. Чечот (у його газетних статтях навіть наведено нотні приклади з отими «неграмотними» паралельними квінтами, що йдуть від кадансів народних пісень).

На порубіжжі століть та в першому десятилітті ХХ ст. з'являються перші ґрунтовні статті про М. Лисенка. Особливо зросла їх кількість після виступів митця в Галичині (від 1903 р.). Знаковою в цьому ряді стала розвідка молодого С. Людкевича², де Лисенкова творчість була названа яскравим «проявом націоналізму» в музиці. Узагальнюючу оцінку особистості митця дав видатний український культуролог С. Єфремов, зазначивши, що це «образ вічно молодогої душі, що була *Інтимною Силою* [курсив наш. – В. К.] українського руху, його вогнем і живим зв'язком, що збирала порізаних в один гурт...»³. Вагомими для лисенкознавства стали матеріали, опубліковані визначними діячами України – його сучасниками і здебільшого сподвижниками по титанічній праці зрушення національної культури з етнографічно замкненої, затисненої в рамки «відсталогої провінції» (на яку вона прирікалась панівною політикою царату), і піднесення на високий рівень європейської, широко ерудованої й відкритої світові культури із самобутньо визначеним національним обличчям. Кожне ім'я з тих, хто залишив свої рядки про М. Лисенка (М. Старицький, І. Стешенко, А. Русов, І. Нечуй-Левицький, О. Пчілка, К. Квітка та ін.), сьогодні вже стало символом нашої історії на її сходженні щаблями духовності. Більшості з них випала страдницька доля, та вони сприйняли її достойно, не втративши власної людської гідності.

У другій половині ХХ ст. з'явилося багато публікацій з української Лисенкіани М. Рильського, П. Козицького, Т. Булат, В. Дяченка, М. Михайлова та ін. Генеалогію роду Лисенків дослідила мистецтвознавець Р. Скорульська («Лисенки давні та сьогочасні...», 1996), аналіз інтонаційної природи творів митця став основою кандидатської дисертації талановитого композитора нового покоління О. Козаренка («М. Лисенко – основоположник української національної музичної мови», 1993). Упродовж десятиліть базовим підручником для вивчення доробку українського класика була книжка Л. Архімович та М. Гордійчука «М. В. Лисенко. Життя і творчість», яка витримала три видання: 1952, 1963 та 1992 років.

Однак варто підкреслити, що через ідеологічно-політичні міркування та цензурні обмеження весь повоєнний період українського музикознавства був позбавлений того масиву знань, що охопив у своїх працях видатний лисенкознавець першої половини ХХ ст. Дмитро Ревуцький (старший брат композитора Левка Ревуцького).

Дмитро Ревуцький уважав себе духовним учнем М. Лисенка, і дослідження творчості Вчителя воістину стало сенсом його життя. Попри всі складності тоталітарної доби, у яку йому доводилося писати свої праці (на жаль, обирати час свого існування в історії людина не владна!) він знаходив можливість усіляко пропагувати творчість композитора-класика. Мало того, його ґрунтовні опрацювання творчої спадщини та життєвого шляху митця заклали міцний фундамент сучасної музикознавчої науки – *лисенокознавства*. Ним написані розгорнуті статті й коментарі до нотних видань М. Лисенка, окремі розвідки «“Андрасіяда” – опера М. Лисенка на текст М. Драгоманова та М. Старицького» (Збірник діячів науки та мистецтва України; т. 1, 1930), «Меланія Овдієва Загорська, співробітниця Лисенкова» (там само), «Хорова діяльність М. Лисенка» (Етнографічний вісник, 1931, кн. 1), «Лисенко – хорова диригент» (Радянська музика, 1937, № 4), «Автобіографії М. Лисенка», «Музикальна освіта М. Лисенка» (кн.: Українська музична спадщина, 1940) та ін. Навіть смерть від руки напасника настигла Дм. Ревуцького, коли він опрацьовував рукописи М. Лисенка, готуючи наступні статті про свого вчителя.

Довгі десятиліття праці Дм. Ревуцького з лисенокознавства не були доступні загалу. У попередні часи вчений попав у «чорні списки» цензорів від ідеології, його

праці просто ніде було дістати. А вони не втратили своєї актуальності й нині. Ознайомлення з лисенкознавчими працями Дм. Ревуцького дає підстави стверджувати, що наукове завдання вивчення життя та творчості класика української музики М. Лисенка поставили перед вченим час і обставини розбудови національної культури в добу Українського відродження. Це було воістину покликання долі. Багато факторів склалися воєдино, щоб саме Дмитро Миколайович став найбільш послідовним ученим-лисенкознавцем: це й завдання президії Всеукраїнського музичного товариства ім. М. Д. Леонтовича, і спеціальна тематика роботи Музею діячів науки та мистецтва України – відомого в 1920-х роках підрозділу Всеукраїнської академії наук (ВУАН), у якому він працював, і, що відіграло кардинальну роль, – особисте знайомство Дм. Ревуцького з М. Лисенком упродовж 14-ти років та велика довіра до вченого з боку рідних і близьких друзів композитора.

Етапним у цьому плані став 1927 рік, коли українська громадськість ушанувала 85-річчя від дня народження композитора-класика. У той рік Дм. Ревуцький подає три публікації про М. Лисенка – перше, так би мовити, «доторкання теми» лисенкознавства. І по них одразу видно, як поглиблюється, зростає обізнаність автора з новою проблематикою. Ідеться про такі статті:

1) *М. В. Лисенко* з нагоди 85 років з дня народження та 15 років з дня смерти композиторової // *Глобус*. – 1927. – № 8 (вийшла навесні);

2) два випуски: *М. Лисенко. Дуети* (1927), де наприкінці 1-ї збірки з позначкою римськими цифрами I–VIII уміщено статті про життя і творчість композитора та дано примітки до номерів випуску (у 2-й збірці тільки наприкінці примітки). У присвяті братові Л. Ревуцькому зазначена дата – 1927.VIII.18;

3) *Козацькі пісні*. Випуск I (1927), у якому наприкінці з позначкою римськими цифрами I–VII є стаття про цей жанр і примітки, а лівова частка тексту присвячена аналізу Лисенкових принципів роботи з фольклором. Присвята М. Грінченку подає дату – 1927.XI.8.

У першій статті Дм. Ревуцький ознайомлює читача з біографією композитора, його творчістю, дає високу оцінку його таланту і подвижницькій діяльності в Україні, порівнюючи з М. Глинкою в Росії та Е. Грігом у Норвегії: «Непереможна сила, що таїлася в глибині душі, повела Лисенка на тяжкий шлях української культурної роботи...» Автор знаходить можливість, умисне приховуючи заборонене вже тоді ім'я С. Єфремова, процитувати знамениті для української інтелігенції єфремівські рядки про Лисенка як одного з «найдужчих пропагаторів українства», «віщого посланця відродження України». Але водночас ще мало обізнаний з деталями біографії композитора, Ревуцький повторює розхожу в ті часи міфологему щодо Лисенка, ніби він учився в Лешетицького і самого Ліста (!).

Друга та третя публікації 1927 року вже не хибують на такі огріхи. Очевидно, що вчений розпочав ґрунтовне вивчення оригінальних матеріалів та документів, на основі яких створює свою першу монографічну розвідку про М. Лисенка, яку помістив до 2-х випусків видання «*Дуети*». У ній не тільки розглядаються факти біографії, освіта, творчість, але й дається характеристика М. Лисенка як видатного культурно-громадського діяча України, на постаті якого була сфокусована вся потужна енергетика української інтелігенції в період порубіжжя XIX–XX ст.

Стаття написана в академічному стилі, з позитивістських історичних позицій, з об'єктивним аналізом подій і явищ. [Тож, коли українська громадськість у США 1962 року відзначала 120-річчя від дня народження М. В. Лисенка, редакцією газети «Свобода» було вирішено передрукувати цю статтю в повному обсязі, як найбільш ґрунтовну й водночас компактну].

Наприкінці 1920-х років за ініціативою Музею діячів науки та мистецтва України було прийнято рішення про повне видання творів М. Лисенка. Факт знаменний за своєю вагомістю, адже видання повного зібрання творів чи то письменника, чи то композитора є свідченням не лише загальносупільного, а й загальнодержавного ви-

знання. З письменниками ситуація завжди була зрозуміліша – адже писемне слово доступно великому загалу, з музикантами-композиторами – складніше, оскільки коло їх прихильників завжди вужче через значно меншу музичну освіченість суспільства. Зазначимо, що за часів царату в Російській імперії було здійснено тільки одне (!) видання творів у 10-ти томах Дм. Бортнянського (1881–1882, під редакцією П. Чайковського), але й воно не повне, бо туди не ввійшли оперні та ряд інструментальних творів. У ХХ ст. ситуація покращилася – навіть в Україні. Починаючи з 1924 року окремими випусками видається хорова спадщина М. Леонтовича (під редакцією Я. Юрмаса – Юрія Масютіна), постало питання і про видання творчої спадщини М. Лисенка.

Повне зібрання творів Лисенка мало друкувати видавництво «Мистецтво» (Київ; Харків). Імовірно, що його збиралися приурочити до 90-річчя композитора, у крайньому разі – 100-річчя. Редакторами було призначено братів Ревуцьких: Левко Миколайович – музичний редактор, Дмитро Миколайович – упорядник томів, редактор вербального (словесно-текстового) ряду, укладач приміток, автор статей. Томи виходили не в послідовному порядку, а відповідно до підготовленого матеріалу. Але тоді ще ніхто не знав, що на порозі процеси над СБУ, страшний голодомор 1932–1933 років, жакливі репресії 1930-х (з кривавими жертвоприношеннями до чергової річниці жовтня, 1937). Усі учасники історичної драми під назвою «М. В. Лисенко. Повна збірка творів», у тому числі й сам Микола Віталійович у його вже символічній іпостасі, потрапили між жорна Молоху й були вихоплені з природного плину подій.

Світ побачили тільки два томи: першим був надрукований IV том – «Народні пісні для хору» (1931). Він вийшов у повному обсязі – усі 14 випусків. I-й випуск відкриває ґрунтовна стаття «Хорова діяльність М. Лисенка», яка розкриває велику подвижницьку працю Миколи Віталійовича в чи не найголовнішій ділянці музичного життя українського народу – хоровій культурі. Автором статті зібрано й наведено багато цінних фактів та матеріалів, зібрано спогади сучасників, повідомлення тогочасної преси.

Випуски групувалися за жанрово-тематичними ознаками, тож Дм. Ревуцький додає окремі статті «Чумацькі пісні» (вип. 4), «Битові пісні» (вип. 14), у яких напрочуд жваво відчувається розмовна «лекторська» інтонація Дмитра Миколайовича, та «Я. Бігдай і Лисенкові пісні в його збірці» (вип. 13), для написання якої він спеціально їздив у Краснодар на Кубань за матеріалами, знайшов знайомих Бігдай і залишив унікальні на сьогодні свідчення розвою культурного життя кубансько-чорноморських українців в останню чверть ХІХ ст.

Другим почали друкувати II том – «Музика М. Лисенка до «Кобзаря» Т. Шевченка» (1932). З нього було надруковано тільки три випуски з 13-ти – солоспіви для сопрано, баритона, тенора.

З передмови Дм. Ревуцького до IV тому дізнаємося, що «...загальний огляд його [Лисенка. – В. К.] творчості має бути поданий при I томі (Народні українські пісні для одного голосу із супроводом фортепіана)» (виділення моє. – В. К.). В архіві Меморіального будинку-музею М. В. Лисенка зберігаються чернетки фрагментів тексту, який міг би бути матеріалом до загальної статті про композитора. У них ідеться про значення М. Лисенка для української культури й громадськості (ММЛ, КН–2768, РД–473, 12 листочків-«четвертинок»), про діяльність Літературно-артистичного товариства (ММЛ, КН–2768, РД–473, 4 арк.) та Музично-драматичну школу М. Лисенка (ММЛ, КН–2768, РД–473, 2 арк.).

Очевидно, готувався до друку й окремий том з етнографічно-теоретичними працями та автобіографіями М. Лисенка. Можна припустити, що він був повністю готовий у рукопису, бо, як свідчить знайдений в архіві документ (ММЛ, КН–2768, РД–473), Дмитро Миколайович подає детально розписаний зміст книги із зазначенням сторінок розділів – загалом 551! Але з усього тексту збереглися лише розрізнені фрагменти (загалом 68 арк., ММЛ, РД–473).

Як відомо, двадцятитомне «Зібрання творів» М. Лисенка вийшло 1952 року – до 110-х роковин з дня народження митця. До редакційної групи на чолі з П. Козицьким

входило шість композиторів, у тому числі й Л. Ревуцький. Вступну статтю у стилі «радянських панегіриків» написав голова редколегії. Коментарі-примітки до творів просто не передбачалися.

Усі матеріали з Лисенкіани, зрозуміло, несуть на собі печать Часу, особливо тієї сумнозвісної доби, коли імена композитора та дослідників його творчості (насамперед Дм. Ревуцького) було занесено до списку «українських буржуазних націоналістів». В останніх десятиліттях ХХ ст. та з початком ХХІ ст. посилюється вивчення доробку Майстра, з'явилися видання, де вперше були опубліковані достеменні документи та аналітичні матеріали, не опрацьовані рукою компартійного цензора. Українська Лисенкіана, науковий потенціал якої плекався в стінах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (а публікацію здійснювало видавництво «Музична Україна»), поповнилася книгами спогадів про М. Лисенка (ред.-упоряд. Р. Пилипчук), листів композитора (ред.-упоряд. Р. Скорульська), фундаментальними матеріалами з лисенкознавства Дм. Ревуцького (ред.-упоряд. В. Кузик). Чекають на видання й нові праці з лисенкознавства.

Накопичених матеріалів, гадаємо, достатньо, щоб нині українська академічна наука поставила масштабне завдання – створити «Лисенківський енциклопедичний словник», а згодом, можливо, й «Лисенківську енциклопедію». Постать титана української культури – композитора-класика, музичного етнографа, видатного культурно-громадського діяча Миколи Лисенка – є променистим свідченням потужної духовної сили нашої нації, зокрема, у сфері музичного мистецтва, і варта достойної наукової уваги.

¹ Микола Лисенко. Бібліографія / упоряд. І. Негрейчук, Р. Скорульська, М. Чуєва. – Х., 2009. – С. 222.

² Людкевич С. // Дослідження, статті, рецензії, виступи / ред.-упоряд. З. Штундер. – Л., 1999. – Т. 1. – С. 35.

³ Єфремов С. [Некролог] // Рада. – 1912. – 29 жовт.